

Renmarkskommittén
N 2021:02

PM 10 – Anteckningar från möte med Svenska Tornedalingarnas Riksförbund – Tornionlaaksolaiset och Svenska Kväner – Lantalaiset

Kommitténs sekretariat uppfattade att deltagarna från Svenska Tornedalingarnas Riksförbund – Tornionlaaksolaiset (STR-T) och Svenska Kväner – Lantalaiset (SK-LT) framförde bland annat följande.

Om STR-T och SK-LT

STR-T bildades 1981. Förbundets mål är att främja och utveckla meänkieli i både tal och skrift. Förbundet arbetar målmedvetet med att synliggöra kulturen och stärka minoritetens ställning i samhället. Språket meänkieli, tidigare benämnt tornedalsfinska, är en urgammal form av finska med låneord från svenskan och egna unika. Meningsbyggnaden skiljer sig från finskan.

Föreningen SK-LT bildades den 11 februari 2019 och är en lokalförening till STR-T.

Om minoritetsgruppen tornedalingar och kommitténs direktiv

Tornedalingar är sedan år 2000 en erkänd nationell minoritet i Sverige. Minoriteten har en gemensam historia, kvänernas historia, som inkluderar olika identiteter och benämningar; tornedalingar, kväner och lantalaiset.

Benämningen kvän inkluderar hela folkgruppen men många upplever benämningen som främmande (okunskap om den egna historien kan vara en orsak) och föredrar att identifiera sig som lantalainen eller tornedaling, beroende på geografisk plats. Boende i Tornedalen identifierar sig ofta som tornedaling medan boende i malmfältsregionen och norrut identifierar sig

som lantalainen. Man kan också identifiera sig som lantalainen trots att man bor i Tornedalen då lantalainen, ”landlänning”, beskriver mer vem man är än var man bor/kommer ifrån. Det beskriver att man levt på bland annat det som landet ger, jordbruk.

Inom gruppen finns, liksom inom andra minoritetsgrupper, individer som identifierar sig som både tornedaling och same till exempel, beroende på föräldrarnas minoritetstillhörighet.

Minoritetsspråket är meänkieli. Inom språket finns tre varieteter, lannankieli(talas främst i Kiruna kommun, Jukkasjärvitrakten) gällivarevarieteteten(talas i Gällivare kommun) och tornedalsvarieteteten (talas i Tornedalen).

Folkgruppen har funnits i Norra Sverige under mycket lång tid. Kvänerna och Kvänland omnämns för första gången på 800-talet i en reseberättelse för konung Alfred den store i England av vikingen och handelsmannen Ottar från Norge. Där beskriver Ottar den skandinaviska geografin och befolkningen kväner i Kvänland. Ottars berättelse finns i välbevarade dokument i London Museum, England.

Av ett fåtal isländska berättelserna är Egil Skallagrimssons den mest betydelsefulla och tillförlitliga. Utöver den rent geografiska skildringen innehåller berättelsen även händelsehistoria från Kvänland som kan dateras till senare delen av 1100-talet och skriven av Snorre Sturlasson kring år 1230.

Kvänerna levde som ett självständigt naturfolk i området innan den svenska kungamakten tvingade dem under sin makt. För att det skulle bli underdåniga kungen krävdes dock överenskommelser, ett statsavtal slöts som gäller än idag. Överenskommelsen i Tälje Hus 5:e september år 1328 garanterade kvänernas ättlingar birkarlarna att i rikets norra delar (Lappland och Tornedalen) fritt bebo och bruka marken. Avtalet fastställdes av Magnus Eriksson den 16:e mars år 1340 tillika kvänernas minnes- och flaggdag.

Systematisk dokumentation bland annat via kyrkböcker, tingsprotokoll och skattelängder finns från 1539 för Tornedalen, dessa områden sattes under skatt år 1553. Från dessa längder kan områdets ägande- och bebyggelsehistoria följas. Här nämns kväner även i Troms- och Finnmarks fylken.

Då tillgång till aktuella forskningsfakta om tidig permanent bebyggelse kan en tillförlitlig slutsats dras att Tornedalen utgjorde kärnområdet i det Kväntland som var känt och att befolkningen varit kväner. Inte minst i nedan beskriven gränsundersökning från 1700-talet styrker detta.

Från gränsexaminationen den 26:e oktober år 1743 finns, i Protokoll nr IV, uppgifter om Tornedalens och norra Lappmarkens historia, bebyggelse och kultur. Här beskrivs även kväntlandets sträckning mellan Kalix- och Kemiälven och från Bottenviken i söder till norska gränsen i norr.

Även senare dokumentation om tornedalingarnas, kvänternas och lantalaisets närvaro i Norrbotten finns förvarad hos Riksarkivet. Många gånger med benämningen ”det finsktalande folket”. Vad gäller benämningen lapp så är det inte alltid solklart i historiska handlingar vilken minoritet man syftar till då det meänkielitalande renskötande folket också kallats lappar. I grannlandet Finland innebär det inte per automatik att man är same fastän man benämns lappalainen. Först vid nationsbildningen förändrades demografin, då genom inflyttning av svenskar, men även av samer. Många orter har fram till de sista hundra åren haft namn på meänkieli.

Att Bottenvikskustens och Tornedalens bönder ägde renar redan på 1300-talet styrks i handlingar bevarade i Riksarkivet. I dokumentet Afhandling om Presterliga Tjenstgöringen och Aflöningen i Åbo Erke-Stift, utgiven av Domkapitlet i Åbo, finns beskrivet att bönder fick erlägga prästerskapets tionde år 1335 för renskötselns avkastning i form av var tionde renkalv eller ett öre för varje kalv. Det finns också dokumentation som visar på stark äganderätt. Fångstägor som innehöll landområden, fiskevatten och fiskerättigheter var helt självständiga gårdar med total rättskydd. Denna rätt ifrågasattes inte av samerna eller andra, vilket beskrivs i fallet från Jukkasjärvi ting 13–21 januari 1731: Henrik Henriksson i Vittangi anklagade Nils Nilsson Svonni för att hans åtta renar hade ätit sex renlass hö från hans ängar, Terbyjnäcke och Rytivuoma. Situationen var dock inte så enkel för på de nämnda ängarna hade även Henriks egna renar betat, och Svonnis renar hade gått till dem. Dessutom fanns även andras renar bland dessa åtta. Saken avgjordes så att Svonni betalade skadorna som hans renar hade åsamakat.

Också i områdena kring malmfälten har tornedalingarnas och lantalaisets närvaro varit påtaglig. Det var den meänkielitalande befolkningen

tornedalingar som byggde infrastrukturen kring gruvnäringen och som arbetade i de första gruvorna.

Tydliga historiska fakta styrker alltså tornedalingars, kväners och lantalaisets tidiga närvaro, framförallt i Tornedalen men också kring malmfälten. Statens bristande intresse för närmare forskning om folkgruppen har dock ställt problem. Det finns inte, som när det gäller samerna, någon sammanställd forskning. Man är i stället hänvisade till att själva ta fram dokumentation, trots att det omvända borde gälla – om staten hävdar något annat borde det ankomma på staten att visa på det. Det borde rimligen ligga i statens intresse att utreda dessa frågetecken i norra Sveriges historia innan avgörande domslut och ny lagstiftning, som lutar mot en skral historiebild, fattas. Denna fråga lyftes till regeringsnivå redan 2000 då Kvenlandsförbundet skrev följande i sin skrivelse med krav på att ingå i gränsdragningskommissionen, ställd till dåvarande Statsråd och chefen för jordbruksdepartementet; ”I en rättsstat som Sverige bör införandet av särrättigheter och ändringar i ägande- och bruksrätt föregås av grundliga utredningar som grundas på historiska och juridiska dokument.”

Tornedalingarna, kvänerna och lantalaiset är ett naturnära folk som har idkat och fortfarande idkar rennäring, jakt, fiske och samlande av bär och örter. Handel var också ett av benen man stod på. Renen har genom historien använts såväl som klövdjur som till föda.

Historiskt sett har folkgruppen också levt i samklang med samerna. I den tornedalska kulturen och mentaliteten ligger att öppna sina hem för besökare och samer som sökte sig till markerna runt Tornedalen för vinterbete fick ofta inkvartering hos tornedalingarna och lantalaiset. Det uppstod ett så kallat verdi-system. Äldre samer kunde bo kvar när de blev för gamla för att följa med till sommararbetet och familjeband knöts, som det ofta blir när man lever nära varandra.

När rennärlagslagarna infördes skapades dock motsättningar mellan människor som levt sida vid sida. Tornedalingarna uteslöts – de var varken svenskar, finnar eller samer. Likväl hade de renar.

Under slutet av 1800-talet och långt in på 1900-talet utsattes det meänkielitalande folket för samma assimileringspolitik som de samer som inte var renskötare. Man har av svenska staten förnekats sitt språk och sin kultur, vilket lämnat djupa sår. Det är också i det ljuset som det förhållandet

att tornedalingar inte ens nämns i Renmarkskommitténs direktiv, och dessutom helt har utestängts från kommitténs arbete, ska ses.

Att tornedalingar, kväner och lantalaiset utestängdes från renskötsel vid införandet av rennäringsregleringen var ett allvarligt kulturellt övergrepp. Att man nu väljer att upprepa detta, i stället för att ställa saker och ting till rätta, är uppseendeväckande. Det finns kvarlevor av assimileringpolitiken än idag. Det framkommer med jämna mellanrum i olika sammanhang. Det förhållandet att svenska staten – samtidigt som arbetet med en sanningskommission pågår – väljer att agera på detta sätt innebär att något som kunnat bidra till försoning i stället fördjupar sårerna och skapar förbittring.

Avvittringen som skedde på slutet av 1800-talet finns inte med i de utarbetade direktiven för Sannings- och försoningskommissionen för tornedalingar, kväner och lantalaiset men det har visat sig att det är en mycket aktuell fråga ovan odlingsgränsen. Detta har framkommit i de så kallade kaffemötena och inskickat material till kommissionen. Under kaffemötena framkommer att människor upplever att det som skedde gällande avvittringen har bäring mot de motsättningar som idag råder mellan minoriteterna i området.

Ska Renmarkskommittén ha någon som helst legitimitet krävs att direktiven skrivs om och att kommitténs sammansättning, expert- och sakkunniggrupp ses över.

Folkrätten kräver att ett urfolk ska få delta vid angelägenheter som berör dem. Den nationella minoriteten tornedalingar, kväner och lantalaiset svarar mot samtliga kriterier som krävs för att betraktas som ett urfolk. Man är inte lokalbefolkning i allmänhet utan ska jämföras med folkgruppen samer.

Slutligen ska i denna del sägas att tornedalingarna, kvänerna och lantalaiset inte har någon vilja att ta ifrån någon de rättigheter som man med hjälp av historien kan utläsa tillhör det folket. Samerna har tveklöst en rätt till sin del av renskötseln. Men tornedalingarna, kväner och lantalaiset har också rättigheter, såväl till renen, som till markerna. Detta styrks i historien men negligeras fortfarande av makthavare.

Om koncessionsrenskötseln

En femtedel av alla renägare i Norrbotten idag är renägare inom koncessionsområdet. Som tidigare nämnts finns dokumentation i riksarkivet som styrker att bönder i Tornedalen ägt renar redan under 1300-talet. Vid renbeteslagens uppkomst uteslöts tornedalingar, kväner och lantalaiset från delaktighet i denna.

Dagens koncessionsrenskötsel ger visserligen ett utrymme för innehav av renar. Verksamheten som sådan är dock samiskt styrd, vilket omöjliggör en utveckling av kultur och traditioner för den tornedalska renskötseln. Detta trots att det rent faktiskt är lantalaiset som varit på markerna. Någonstans från 2005–2010, när hanteringen av renmärkesregistret övergick från Länsstyrelsen till Sametinget, har dessutom möjligheten att erhålla eller överta ett renmärke för skötesrenar märkbart försvårats.

Om Girjasdomen

Det finns mycket att säga om Girjasdomen. Bland det viktigare handlar dock om de direkta faktafel i som kommer till uttryck i domens punkt 173. Där anges följande: *”När det gäller befolkningen i Lappland i stort så bestod den i slutet av 1500-talet av allt att döma enbart av samer.”* Det stämmer inte, vilket kan visas av handlingar som finns hos Riksarkivet. Innehållet i punkt 173 står dessutom i direkt motsättning till det som anges i punkt 168 om att utredningen i målet inte ger några slutsatser om huruvida det förekom andra folkgrupper på det i målet aktuella området.

Till syvende och sist handlar det om huruvida kommittén kan tänka sig att gå vidare med en utredning som grundas på en felaktig historieskrivning.

Om ramkonventionen till skydd för nationella minoriteter

År 2000 erkände staten tornedalingarna som en nationell minoritet och meänkieli som ett officiellt språk. Samma år beslutade regeringen att ratificera ramkonventionen om skydd för nationella minoriteter.

Exkluderingen av den nationella minoriteten tornedalingar, kväner och lantalaiset i den aktuella frågan bryter mot fler än en artikel i överenskommelsen.

I del II, artikel 5 punkt 1 anges följande: *Parterna åtar sig att främja de förutsättningar som är nödvändiga för att personer som tillhör nationella minoriteter skall*

kunna bibehålla och utveckla sin kultur och bevara de väsentliga beståndsdelarna av sin identitet, nämligen religion, språk, traditioner och kulturarv. Genom att inte ge minoriteten det utrymme i översynen av rennäringslagen som av historiska och kulturella skäl utan tvivel tillhör denne, stryker man åt dessa förutsättningar istället för att främja dem.

Under samma artikel, vid punkt 2 står det bland annat följande: ”...*skall parterna avhålla sig från åtgärder eller metoder som syftar till assimilering av personer som tillhör nationella minoriteter mot dessa personers vilja och skall skydda dem mot alla åtgärder som syftar till sådan assimilering.*” Historiskt har minoriteten blivit berövad både språk och kultur. I dag fortsätter processen genom uteslutning av minoriteten i översynen av rennäringslagen och därmed förminskning av den historiska och kulturella betydelsen av renskötseln för minoriteten tornedalingar, kväner och lantalaiset. Detta suddar ut ett redan kraftigt borttvättat kulturarv.

I ramkonventionens artikel 16 står följande skrivet: ”*Parterna ska avhålla sig från åtgärder som ändrar befolkningsproportionerna i områden som bebos av personer som tillhör nationella minoriteter och syftar till att inskränka de rättigheter och friheter som följer av principerna i denna ramkonvention.*” Det beskrivna sker i och med exkluderingen av en folkgrupp som historiskt levt och verkat på områden som rennäringslagen berör och som historiskt nyttjat och ägt renar.

Svenska staten agerar emot sina egna principer och internationella överenskommelser, vilket är allvarligt.

Om dagens situation – en enskild mötesdeltagares berättelse

Rennäringslagstiftningen av i dag har orsakat ständiga konflikter med samebyar. Bygglov nekas med hänvisning till att byggnationen anses störa rennäringslagen. Det gäller även när det tydligt kan påvisas att någon sådan störning inte kommer att ske. Under de senaste tio åren handlar det om 68 nekade bygglov för lantalaiset. Det handlar också om bygglov under en 10-årsperiod från 2000-talet in på 2010-talet. Då var många stugor redan byggda när överklagan kom in. Byggda stugor bränns också ner av länsstyrelsen. Ett exempel är nybygget Nuulanki som länsstyrelsen i Norrbottens län tog beslut om att skövla och bränna ner i slutet av 1970-talet (protokoll saknas över beslutet). Nybygget ansågs störa rennäringslagen. Marken har därigenom gjorts värdelös. Detta samtidigt som stugor tillhörande samebymedlemmar dyker

upp med jämna mellanrum. Ortsbor är kritiska till att renvaktarstugor som ska tillhöra renägare snarare tillhör släktingar som inte är medlemmar i samebyn.

Tornedalingar nekas på dessa sätt tillgång till sina traditionella marker och hindras att utveckla näringsverksamhet, t.ex. inom naturnära turism, vilket skulle kunna bidra till en levande tornedalsk kultur.

Det är också samebyn som bestämmer vem som får vara med i jaktlagen, vilket sätter den som kommer i konflikt med samebyn i en svår situation. Skulle det visa sig att en jaktlagsmedlem inte är godkänd av samebyn så behöver samebyn dessutom bara meddela länsstyrelsen, med resultatet direkt uteslutning ur jaktlaget. Det finns inte heller några möjligheter att överklaga ett nekande beslut. Rätten att överklaga tillkommer nämligen endast samebyarna.

Länsstyrelsen i Norrbotten fattar genomgående beslut utifrån samebyarnas vilja och intressen. Bygglov nekas för att det stör rennäringen men ändå byggs det nya renvaktarstugor. Hundar skjuts om de vistas i renskötselområdet och det är bara medlemmar i samebyarna som tillåts åka fyrhjuling i reservatet, t.ex. i Pessinki naturreservat, trots att jaktlag kan ha stora skäl till sådan körning. Det utgör grunden för en samhällskonflikt med risk för snabb eskalering. Det är viktigt att kartan stämmer överens med terrängen. Alla kan inte göra som de vill utan vederbörlig hänsyn måste tas.

Hundar är, som nämnts, en återkommande konfliktfaktor. Även hundar som är mycket väl dresseade och överhuvudtaget inte driver ren skjuts av samebymedlemmar med hänvisning till att de kommit för nära renhjorden. Konsekvensen blir en väsentligen höjd konfliktnivå.

Det ska betonas att det handlar om problem på individnivå. Genom rennärlagens reglering tillåts dock dessa problem att bli strukturella och sanktionerade av det allmänna. För en samexistens måste kartan stämma med verkligheten.

Jordbruksverkets utkontraktering av beslutsrätt till Sametinget rörande vad som ska utgöra riksintresse för betesmarker har gjort att beslut om marker som tillhör och historiskt tillhört kväner och lantalaiset, har fattats över

minoritetens huvuden. Uteslutningen av minoriteten tornedalingar, kväner och lantalaiset i Renmarkskommittén trappar upp motsättningarna inom de berörda minoriteterna. Hot om skjutningar förekommer idag.

Deltagarna har fått ta del av anteckningarna och getts möjlighet att lämna synpunkter på innehållet. Innehållet i anteckningarna har godkänts av ordföranden för STR-T.

En av deltagarna har haft egna synpunkter på anteckningarna. Dessa finns registrerade i kommitténs diarium.